

L'excursió de mossén Alcover a Borriana (1901)¹

GLÒRIA OLIVARES I MUÑOZ

Mossén Antoni Maria Alcover i Sureda (Manacor, 1862 – Palma, 1932) es considera el pare de la dialectologia catalana. Fou l'artífex del *Diccionari català-valencià-balear*, l'obra que recull el lèxic viu, arcaic, col·loquial, culte i literari de tots els dialectes catalans. Per dur a terme eixa comesa, mossén Alcover inicià una sèrie d'eixides arreu del domini de la llengua amb la finalitat d'aplegar material lingüístic i establir contactes externs amb col·laboradors i corresponents (Alcover, 2001: 6).

Maria-Pilar Perea, filòloga i catedràtica de la Universitat de Barcelona, documenta que el manacorí viatjà pel País Valencià sis voltes. La primera excursió fou l'any 1900, i en els seus escrits no especifica quines poblacions hi visità. El segon viatge a terres valencianes tingué lloc durant la primavera de 1901 i, després de passar per Barcelona, Tortosa, la Ribera d'Ebre i Calaceit, anà a Vinaròs, Morella, Forcall, Benicarló, Alcalà de Xivert, Castelló de la Plana, Vila-real, Onda, Borriana, Nules, Sagunt (Morvedre), el Puig, València, Rafelguaraf, Gandia, Alcoi i Alacant (Perea, 2005: 22-36).

El canonge deixà constància de les localitats que visità el 1901 en trenta-cinc articles, titulats «Impresiones de viaje», que aparegueren publicats en el *Diario de Mallorca* (Perea, 2005: 23). El dilluns 22 d'abril de 1901 mossén Alcover visità Borriana. La crònica de l'excursió fou redactada a València el 24 d'abril i publicada el 14 de maig. Hi dona fe dels tarongerars, dels carrers, de l'església parroquial i de la mentalitat i la parla dels borrianencs. Crida l'atenció, però, la minuciositat amb què comenta l'església parroquial, donant curs als seus coneixements artístics i capacitat d'observació. De fet, bona part de l'article és una descripció del temple, on l'opinió personal sobre els elements i estils arquitectònics té un paper primordial. El pas per Borriana fou més aïna una eixida d'exploració, amb més interès per l'arquitectura que no per la filologia (Pérez Silvestre, 2005: 65).

El diumenge 21 d'abril el dialectòleg havia estat a Vila-real i a Onda. La crònica de l'excursió a les dos poblacions acaba així: «No'm doldria gens estarme per assí un parell de dies, però encara'm falta massa territori de la regió valenciana que recórrer, y ja fogir toquen cap á Borriana!» (Alcover, 2001: 187).

El dia 22 davallà d'Onda en el tren fins a l'estació de Vila-real, d'on muntà a la diligència cap a Borriana. L'article comença planyent-se de les incomoditats del viatge: «La [diligència] que nos dugué a Borriana, ample y amb cara de nova, feya pegar unes satsades tan seques y fortes que par que nos haguésssem de desjuntar tota la córpora». Havia caigut aigua amb ànima i els carrers estaven tan plens de fang i tolls que esdevenien intransitables: «Y, com a Borriana havia plogut també a voler, y els carrers son per l'estil de Vila-real, estaven tan intransitables y tan bruts com els d'allà».

En aquella saó, Borriana era una població pròspera «d'unes tretze mil ánimes,

¹ Vull expressar el meu agraïment al filòleg i investigador Òscar Pérez Silvestre.

riquíssimes per els taronjersals sens fi» amb carrers «drets y plans» i «les cases moltes renovades».

Feta eixa introducció, mossén Alcover s'esplaia descrivint fil per randa l'església parroquial, l'única que visità per mor del fangar dels carrers. En l'explicació de l'edifici fa palés el seu rebuig pels estils renaixentista i barroc i derivacions com el xurriguerisme: «L'abside, per lo que vaig poder veure de defora, era ogival; però en passá'l barroquisme, y feu maig (...) posen vergarons y birimboyes xurrigueresques». En canvi, li encisa el retaule «de gust plateresch ben pur» de l'altar major, «una verdadera joya del art pintoresch». El canonge manifesta el seu entusiasme pels retaules platerescs perquè «estan inspirats per una idea profundament artística, profundament llògica», ja que complixen la funció d'«encuadrar les figures dels sants». Considera que bona part dels retaules renaixentistes i barrocs són «obras d'art sense raó ni motiu, amb una paraula aberracions artistiques». Sobre la resta de retaules de la parroquial diu: «no tenen res de particular: xurriguerisme mes o manco tirador, si be renovats y endiumenjats».

A continuació, l'escriptor retrata la religiositat dels borrianencs i la marginació dels descreguts: «els impíos van ben per els reons y no representen casi res». Li crida l'atenció que en moltes cases hi haja la imatge del Cor de Jesús.

Mossén Alcover dedica les tres darreres línies a les qüestions relacionades amb la lingüística. Segons el relat, tingué l'oportunitat de parlar amb dos dones longeves («una de norante dos anys y un altre de norante set»), i sobre eixa conversa prengué notes per a l'estudi filològic². Al remat descriu que el parlar borrianenc «encara no es valencià pur, sino molt consemblant a-n el de Benicarló, Vinaròs y Tortosa». Anys més tard, el manacorí corregí eixa filiació gràcies a la formació que realitzà a l'estranger.

La crònica seguix amb la partida cap a Nules el mateix dia 22 d'abril. Mossén Alcover tornà al País Valencià el 1902, 1910, 1918 i 1921, però en cap d'eixos quatre viatges novingué a Borriana. Pel que acabem de veure, a Borriana només parlà amb dos iaies i no es posà en contacte amb capellans, com era habitual³. Podem concloure, per tant, que no hi tornà mai més perquè establí col·laboradors i corresponsals centralitzats en altres pobles que li podien donar dades sobre altres localitats pròximes, com ara Josep Pascual i Tirado des de Castelló de la Plana (Pérez Silvestre, 2005: 65).

Oferim tot seguit la crònica de l'excursió del canonge a Borriana tal com ell la redactà (Alcover, 2001: 188-189). Cal recordar alguns trets de l'ortografia d'Alcover que diferixen

² Mossén Alcover recollí les observacions referides a les qüestions filològiques, folklòriques i sociolingüístiques en quaderns de camp. Eixe material s'ha conservat inèdit durant molts anys a l'Arxiu Alcover-Moll (Perea, 2005: 36-46). La Dra. Maria-Pilar Perea s'ha encarregat d'estudiar-ne el contingut i digitalitzar-lo en un CD-ROM (Vegeu: PEREA [2001; 2002]). Des de l'any 2011, a més, podem consultar els quaderns de camp en el *Portal Antoni M. Alcover* de l'Institut d'Estudis Catalans [https://alcover.iec.cat/]. En el quadern de camp III apareixen les anotacions fetes a Borriana l'any 1901. En el present article no publiquem totes eixes dades. A tall d'exemple, però, en proposem unes quantes: fonèticament hi trobem «fan sonar molt clara la -r final», «fan sonar molt be la i davant la x»; quant al lèxic, «guilopo», «cabirons», «caganiu»; pel que fa a la morfologia, «usen molt l'article "lo"», «anaeu: anaveu», «no 'u sè»; en estructures sintàctiques, «Com li ha demanat una cosa, l'ha feta», «Ha fetes les filles reynes», «Es de bon prou?»; en antropònims, «Safont», «Saporta» (Perea, 2002).

³ Trobem un exemple ben immediat a Nules, on aconseguí la col·laboració d'uns quants eclesiàstics. Literalment, la crònica diu així: «El Rector es una persona de gran cultura eglesiàstica, y de gust literari ben format. Ell y tres o quatre capellans se son oferits a esser col·laboradors del obra del Diccioniari que teniem en projecte» (Alcover, 2001: 190).

de l'actual: l'accentuació vacil·lant (àbside, *eglesiàstica*), la *h* final arcaitzant (*fanch*, *barrochs*), les neutralitzacions vocàliques (*riquíssimas*, *norante*), la *y* en els diftongs (*feya*, *jayes*) i com a conjunció (*drets y plans*), l'ús de l'apòstrof per a marcar elisions (*passá'l barroquisme*)... Afegim un glossari per a explicar alguns tecnicismes, alguna locució en desús o algunes paraules desconegudes en la nostra parla.

Martes 14 mayo 1901

IMPRESIONES DE VIAJE

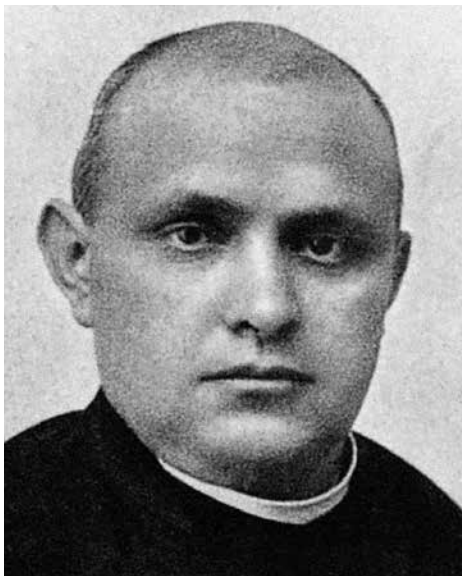
VIII

València, 24 d'Abril, 901

Senyor director del DIARIO DE MALLORCA,

Amich benvolgut: diumenge passat a Onda vaig tenir aygua casi tot lo die. Devall del tren a Vila-real, y prenh la diligencia de Borriana a l'Estació meteixa; y fonch per mi una gran sort; així me vaig alliberar del fanguer de llot de les basses ferestes que hi havia per els carrers de Vila-real, que com no estan empedregats y el pis es terra broixa de camp, no li dich res. No me tornaré queixar pus del fanch dels carrers de Mallorca, ni tampoch de les carreteres. La que nos dugué a Borriana, ample y amb cara de nova, feya pegar unes satsades tan seques y fortes que par que nos haguéssim de desjuntar tota la córpora. Y, com a Borriana havia plogut també a voler, y els carrers son per l'estil de Vila-real, estaven tan intransitables y tan bruts com els d'allà.

Borriana es una població d'unes tretze mil ànimes, riquíssimas per els taronjers sens fi; tot es terra grossa. Els carrers son drets y plans; les cases moltes renovades. No vaig poder trespasar gens perque no hi havia qui anés per mitx. Just vaig arribar a l'església parroquial, qui es moderna, ample y baixeta. Les voltes son de mitx punt amb llunets. L'àbside, per lo que vaig poder veure de defora, era ogival; però en passá'l barroquisme, y feu maig. Ara estuquen tot l'interior y posen vergarons y birimboyes xurrigueresques per les arestes y panys de les voltes, pilastres, arcades y gornisaments. Per assí encara, desgraciadament, la reacció arqueològica, artística, del bon gust, no es arribada. Lo notabilíssim es el retaule de l'altar major, de gust plateresch ben pur. Ve a esser un triptich, de tres compartiments verticals y quatre horitzontals, enquadrats per unes feixes deliciosas. Les verticals son parells de columnetes molt ayroses, sobreposades, que tenen al mitx dos nitxets, un demunt l'altre, amb figures de sants ben garrides; les faixes horitzontals son els gornisaments d'aquelles columnetes, poch sortits, amb fullatjes en el fris, de casi gens de relleu. Els compartiments de demunt el socle son una serie de nitxets, amb figures de sants; els altres compartiments son baixos relleus del misteri(s) de la vida del Bon Jesús y la Puríssima, essent mes grossos els centrals, y son tots una delícia de dibuix y de talla. Corona aqueix triptich tan gallart, un átich senzillíssim: un tauler amb Sant Cristó, flanquetjat per dues columnetes, qui sostenen una mica de gornisament y un frontinet, lo mes gentil. Es aqueix retaule una verdadera joia del art pintoresch. ¿Per

Mossén Antoni Maria Alcover. Imatge extreta de: https://ca.wikipedia.org/wiki/Antoni_Maria_Alcover_i_Sureda.

que m'entusiasmen tant aquest y els altres retaulos per l'estil?

Perque estan inspirats per una idea profundament artística, profundament lògica. Els retaulos son radicalment per encuadrar les figures dels sants; aqueixa es la seva raò d'esser. Desde el moment que deixen d'esser això, desde el moment que l'idea qu'expressen no es això, son una aberració, una atrocitat. Tendrán mes o manco art y primors en los detalls; serán una maravella d'execució, de dibuix, d'ornamentació; però serán casos fora del lloch, obras d'art sense raó ni motiu, amb una paraula aberracions artistiques. La major part dels retaulos barrochs y del renaixament son això. En canvi, moltíssims del plateresch son allò altre: son encuadraments de les figures, son per les figures, y no les figures per ells com succeix a-n els barrochs y pseudo clàssichs.

Els altres retaulos de la parroquial de Borriana no tenen res de particular: xurriguerisme mes o manco tirador, si be renovats y endiumenjats. Hi ha hagudes moltes deixes per iglesies en aquest poble, y n'hi ha encara. Llástima que no les aprofitin mes conforme els bons principis de l'art cristià. Hi ha una capella de comunió, prou gran, formant una cúpula, barroca, sense gens de gracia. L'esterior de l'iglesia no té res de particular mes que l'ábside, que se veu que per temp(e)s es estat ogival. Les altres iglésies no les he pogudes veure per amor del fanch y de la brusca que feya des-y-ara.

La gent de Borriana es molt piadosa; els impíos van ben per els recons y no representen casi res. Es casi casi com a Vila-real. A moltíssimes fatxades se veuen plaques del cor de Jesús.

He fets mes estudis filologichs demunt la conversa amb dues jayes, una de norante dos anys y un altre de norante set. El llenguatge encara no es valencià pur, sino molt consemblant a-n el de Benicarló, Vinaròs y Tortosa.

Die 22 vaig cap a Nules (...)

GLOSSARI

Birimboya Birimboia: cosa vana o de poca importància, de pura aparença (DCVB).

Broix -a Pelat, erm (DNV).

Brusca Pluja menuda (DNV).

Maig Matx:destroça, dany considerable (DCVB).

Ferest -a Que fa feredat (DNV).

Frontinet Frontó: acabament triangular d'una façana o d'un pòrtic (DCVB).

Gallart Gallard: ben plantat, d'aspecte sa i vigorós (DNV).

Gornisament Cornisament: conjunt de motllures que coronen un edifici, i que sol estar compost d'arquitrau, fris i cornisa (DCVB).

Llunet Lluneta: buit en forma de mitja lluna, obert en una volta per donar-li claror (DCVB).

Nintxet Nínxol: concavitat feta en una paret per a col·locar-hi una imatge o un altre objecte (DNV).

Per amor de Per mor de: a causa de (DNV).

Socle Sòcol: membre arquitectònic sortint, situat al peu d'una paret o pilar, sota la base d'una columna, d'una estàtua o d'altre element (DCVB).

Terra grossa La que té molta gruixa i és molt productiva (DCVB).

Trescar Recórrer caminant (DCVB).

Vergaró Vergueró: Cadascuna de les barretes que serveixen per a subjectar els vidres d'una finestra o porta vidriera (DCVB).

Xurrigueresc Del xurriguerisme: modalitat de l'arquitectura i l'escultura del barroc hispànic, caracteritzada per la combinació carregada d'estils diversos (DNV).

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M. (2001): *Dietaris de les eixides (1900-1902)*, a cura de Maria Pilar Perea, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. I.
- PEREA, M. P. (2001): «Els quaderns d'Antoni M. Alcover: una font abundosa d'informació lingüística», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, Miscel·lània Giuseppe Tavani*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 91-132.
- (2002): *Quaderns de camp (Antoni M. Alcover, Francesc de B. Moll, J. Benejam, Jaume Sastre)*, Palma de Mallorca, Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears, edició en CD-ROM [Reeditat a Perea (2005)].
- (2005): *Antoni M. Alcover dialectòleg, gramàtic, polemist*, Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PÉREZ SILVESTRE, Ò. (2005): «La visita de Mn. Alcover a Vila-real (1901)», *Cadafal* 2005, 65-67.

BIONOTA

Glòria Olivares i Muñoz (Borriana, 1975) és diplomada en Magisteri per la Universitat Jaume I i llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat Oberta de Catalunya. De 1997 a 2009 exercí de mestra d'escola i de 2009 ençà exercix de professora de secundària. Ha guanyat diversos premis literaris en la modalitat de narrativa i ha publicat la novel·la juvenil *Tractes amb el diable* en Tabarca Llibres, el llibre d'investigació *Iconografia devocional de Borriana. Memòries de carrer* en l'Agrupació Borrianenca de Cultura –juntament amb Joan Manuel Verdegà– i el relat *La jove i el mariner* en Perifèric Edicions. A més, col·labora en la revista *Burís-ana* de l'Agrupació Borrianenca de Cultura, de la qual n'és la directora. L'any 2019 l'Ajuntament de Borriana li concedí el Premi Dia de la Dona en reconeixement al seu treball en pro de la llengua i cultura valencianes.